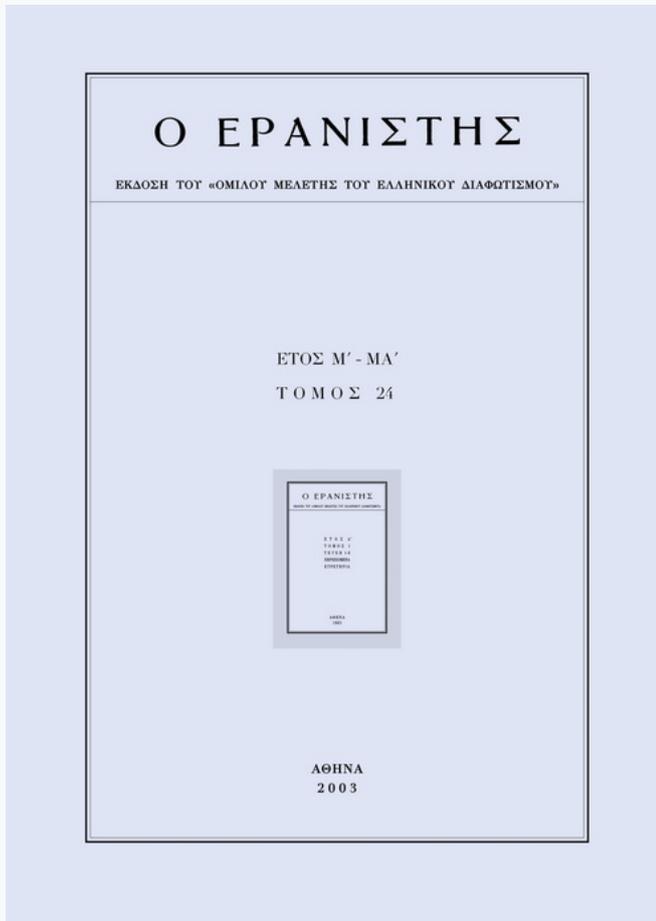

The Gleaner

Vol 24 (2003)

Το χειρόγραφο του «Χρονογράφου του Δαπόντε» και η λύση ενός αινίγματος. Το χφ Κυριαζή 4 της Γενναδείου

Μάχη Παϊζή-Αποστολοπούλου

doi: [10.12681/er.6](https://doi.org/10.12681/er.6)

To cite this article:

Παϊζή-Αποστολοπούλου Μ. (2003). Το χειρόγραφο του «Χρονογράφου του Δαπόντε» και η λύση ενός αινίγματος. Το χφ Κυριαζή 4 της Γενναδείου. *The Gleaner*, 24, 85–94. <https://doi.org/10.12681/er.6>

ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΟΥ «ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ ΔΑΠΟΝΤΕ»
ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΕΝΟΣ ΑΙΝΙΓΜΑΤΟΣ

Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου

I

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ἔγιναν εὐρύτερα γνωστὰ δύο ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, ὁ «Χρονογράφος» καὶ οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», ὅταν ὁ Κων. Σάθας δημοσίευσε τὸ 1872 τὸ πρῶτο¹ καὶ ὁ Émile Legrand ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα τὸ δεύτερο.² Καὶ οἱ δύο εἶχαν χρησιμοποίησει τὸ ἴδιο χειρόγραφο, ποὺ μάλιστα παρεῖχε ἐχέγγυα ἰδανικῆς γιὰ ἓνα ἐκδότῃ πηγῆς, καθὼς ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ φερόμενου ὡς συγγραφέα, τοῦ Δαπόντε, μὲ στρωτῆ γραφῆ χωρὶς δυσκολίες στὴν ἀνάγνωσι. Κανένα πρόβλημα λοιπὸν γιὰ τοὺς ἐκδότες: ἡ πηγὴ ἦταν ὑπεράνω ὑποψίας καὶ οἱ φιλολογικὲς τοὺς ἱκανότητες δεδομένες.

Ἡ πατρότητα ὡστόσο τοῦ «Χρονογράφου» ἀμφισβητήθηκε πρόσφατα, ὅταν ἐντοπίστηκε ἓνα ἄλλο χειρόγραφο, ποὺ περιεῖχε τὸ ἴδιο ἔργο, ἓνα χειρόγραφο γραμμένο ἀπὸ ἓνα ἄλλο γραφέα, ἔγκυρο καὶ γνωστὸ γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν πιστότητά του, τὸν λόγιο συλλέκτη τοῦ 18ου αἰῶνα Νικόλαο Καρατζά.³ Ἡ ἔρευνα ποὺ προκλήθηκε κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «Χρονογράφος» —ἢ, σύμφωνα μὲ τὸν τίτλο ποὺ ἀναφέρεται στὰ χειρόγραφα, ἢ «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τῆς καὶ τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ»— δὲν ἀνήκει στὸν Κωνσταντῖνο Δαπόν-

1. Κων. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 1–70.

2. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες, Éphémérides Daces*, τ. 1–3, Παρίσι 1880–1888.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ ἀπόκειται σήμερα στὸ Σπουδαστήριον Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκην Εὐλόγιου Κουρίλα, ὅπου ἔφερε τὸν ἀρ. 5 τῆς μικρῆς συλλογῆς χειρογράφων ποὺ διέθετε· βλ. περισσότερα γιὰ τὴν τύχην τῆς βιβλιοθήκης Κουρίλα στὴ μελέτη Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος–Π. Δ. Μιχαηλάρης–Μάχη Παῖζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸν χειρόγραφο ποὺ ἐλάμβανε: τὸ “χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος”». “Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995), 86–88.

τε αλλά στον Δημήτριο Ραμαδάνη, άγνωστο ως τή στιγμή τής αποκάλυψης συγγραφέα, άφοϋ ως τώρα δέν έχουμε έντοπίσει άλλες συγγραφικές έπιδόσεις του.⁴

Ήμειναι ώστόσο κάποια ζητήματα που δέν στάθηκε δυνατό νά διευκρινιστούν, διότι τό χειρόγραφο που είχαν χρησιμοποιήσει και οι δύο έκδότες λάνθανε από τότε που τελευταίος ό Émile Legrand έξέδωσε από αυτό τό έργο του Δαπόντε «Δακικαι Έφημερίδες».⁵

Τό κεντρικό πρόβλημα που άνένυψε ήταν τό γεγονός ότι τό κείμενο του «Χρονογράφου» που δημοσίευσε ό Σάθας δέν ήταν ταυτόσημο με έκείνο που παρέδιδε τό χειρόγραφο του Καρατζά· κάποιες διαφορές μάλιστα ήταν τόσο καιρίες, ώστε στη μορφή που είχε τό κείμενο που δημοσίευσε ό Σάθας νά διαφαίνεται ή απόπειρα πνευματικής ιδιοποίησης του έργου. Ένα τέτοιο σημείο ήταν, για παράδειγμα, ή παράλειψη του χρονικού στίγματος που συσχέτιζε τό συγγραφέα τής «Ίστορίας των συμβάντων» με τό σουλτάνο Μεχμέτ Δ΄: στο χειρόγραφο του Καρατζά, στο όποιο, όπως είπαμε, ως συγγραφέας φέρεται ό Δημήτριος Ραμαδάνης, διαβάζουμε στην πρώτη κιόλας φράση: «Έν ταϊς ήμέραις μας έστάθη βασιλεύς των Όθωμανών ό σουλτάν Μεχμέτης...»· στην έκδοση όμως του Σάθα παραλείπεται ή άρχή τής φράσης και ή διατύπωση είναι «Ό σουλτάν Μεχμέτης...». Ό Ραμαδάνης ήταν σύγχρονος του Μεχμέτ — είχε γεννηθεί μεταξύ του 1665 και του 1670 και ό Μεχμέτ Δ΄ κατείχε τό θρόνο από τό 1648 ως τό 1687 — έπομένως τό χρονολογικό στίγμα άνταποκρινόταν στα πράγματα. Ό Κωνσταντίνος Δαπόντες όμως γεννήθηκε τό 1714, 27 όλόκληρα χρόνια μετά την εκθρόνιση του Όθωμανού μονάρχη, όποτε άν ή διατύπωση «έν ταϊς ήμέραις μας» παρέμενε, άκύρωσε τή δυνατότητα νά θεωρηθεί έργο δικό του.

Οί «ύποπτες» διαφορές που έντοπίστηκαν άνάμεσα στα δύο κείμενα με όδήγησαν νά ύποστηρίξω πως πρόδιδαν την πρόθεση του Δαπόντε νά ιδιοποιηθεί άλλότριους κόπους.⁶ Καθώς όμως δέν είχαμε την ίδια την πηγή, τó

4. Βλ. τή σχετική μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης. Ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα σε άφάνεια», Ό Έραμιστής 20 (1995), 20-35.

5. Βλ. τή σημ. 2.

6. Στην Ι Έπιστημονική Συνάντηση που όργάνωσε στη μνήμη του Άλχη Άγγέλου ό Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Έλληνικών του Τμήματος Φιλολογίας τής Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. τον Όκτώβριο του 2002, με τόν τίτλο *Τά άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις τής πολιτισμικής ιστορίας και τής θεωρίας τής Λογοτεχνίας*, είχα συγκεντρώσει και παρουσίασα, χωρίς νά έχω έντοπίσει άκόμα, τότε, τó χειρόγραφο, όλα τά σημεία του κειμένου που πρόδιδαν την πρόθεση αυτή του Δαπόντε. Η άνα-

χειρόγραφο δηλαδή που χρησιμοποιήθηκε για την έκδοση, υπήρχε και τὸ ἀμυδρό, ἔστω, ἐνδεχόμενο ὁ ὑπεύθυνος γιὰ τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο νὰ ἦταν ὁ Σάθας. Κατὰ συνέπεια, ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ μελέτη τοῦ χειρογράφου πού χρησιμοποιήθηκε στὴν έκδοση ἦταν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ἀφοῦ θὰ ἔλυνε τὰ ζητήματα πού εἶχαν τεθεῖ.

II

Ὁ Émile Legrand στὴν εἰσαγωγή τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων» εἶχε τὴν πρόνοια νὰ δώσει μιὰ ἀρκετὰ λεπτομερῆ περιγραφή τῆς χειρόγραφης πηγῆς ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξέδωσε τὸ κείμενο: μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ διαπίστωνε ὅτι ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ Δαπόντε.⁷ Ἦταν χειρόγραφο μικροῦ 4ου σχήματος, μὲ 46 φύλλα στὴν ἀρχὴ χωρὶς ἀριθμηση καὶ 608 ἀριθμημένες σελίδες. Στὰ 46 φύλλα υπῆρχε πίνακας τῶν περιεχομένων καὶ οἱ σελίδες 1–99 περιεῖχαν τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων»· τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε δὲν σημειωνόταν στὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ὁ Legrand συνηγοροῦσε, μαζὶ μὲ τὸν Σάθα, πὼς ἦταν πόνημα δικό του. Οἱ σελίδες 100–114 ἦταν λευκὲς καὶ στίς σ. 115–608 πού ἀκολουθοῦσαν περιέχονταν οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες».⁷

Τὸ χειρόγραφο πού φυλάσσεται στὴ συλλογὴ τῆς Γενναδαίου Βιβλιοθήκης στὴν Ἀθήνα καὶ φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ K[υριαζῆ] 4 ἔχει ὅλα τὰ κωδικολογικὰ χαρακτηριστικὰ πού μνημονεύει ὁ Legrand. Οἱ σημερινὲς διαστάσεις του, 205 × 170 χιλ., εἶναι βέβαια μικρότερες ἀπὸ τὸ 4ο σχῆμα· ὅμως εἶναι φανερό πὼς μὲ τὴ νεότερη στάχωση πού δέχτηκε τὸ χειρόγραφο τὸν 20ὸ αἰώνα οἱ διαστάσεις του μειώθηκαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ βιβλιοδέτη. Αὐτὸ τὸ δεδομένο συνδυαζόμενο μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Legrand, «format petit in-4°», ἐπιτρέπει νὰ ξεπεράσουμε τὴ μικρὴ αὐτὴ ἀναντιστοιχία, καθὼς μάλιστα τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα συνηγοροῦν ἀπολύτως: 46 φύλλα πού περιέχουν πίνακα περιεχομένων, στίς σ. 1–99 βρίσκουμε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», οἱ σ. 100–114 εἶναι λευκὲς καὶ στίς σ. 115–608 περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Ἐπὶ πλεόν ὅλο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Kaisáριου Δαπόντε. Εἶναι φανερό πὼς πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο πού εἶχε ἀποτελέσει τὴν πηγὴ γιὰ τὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ 19ου αἰώνα πού ἀναφέ-

κοίνωση, μὲ τὸν τίτλο «Ἀναζητώντας τὰ ὄρια μιᾶς πνευματικῆς ἰδιοποίησης: θύμα ἢ θύτης ὁ Kaisáριος Δαπόντες;», θὰ δημοσιευτεῖ στὸν τόμο τῶν Πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου πού ἐτοιμάζεται.

7. É. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. VIII–IX.

ραμε, για εκείνο που είχε παραχωρήσει ο κτήτοράς του Γεώργιος Μαυροκορδάτος στον Σάθα και στον Legrand.

III

Πρὶν περάσουμε στη λύση τῶν ζητημάτων που εἶχαμε θέσει, ἄς παρακολουθήσουμε κάποιους κρίκους τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου που ἐντοπίσαμε.

Μιὰ μαρτυρία τοῦ Χριστόφορου Φιλητᾶ, που δημοσιεύτηκε στὴν *Πανδώρα* τοῦ 1859, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε ἕναν παλαιότερο κάτοχο τοῦ χειρογράφου: πρόκειται γιὰ τὸν νομισματολόγο Παῦλο Λάμπρο. Ὁ Χ. Φιλητᾶς περιγράφει κάποια χειρόγραφα που μελέτησε καὶ σημειώνει πὼς ἐλπίζει ὅτι «ὁ φιλόμουσος αὐτῶν κάτοχος Κ[ύριος] Λάμπρος θέλει στήση τὴν προσοχὴν του εἰς ἐκεῖνα, ... ἂν ποτε συλλάβῃ τὴν ἰδέαν ἐκδόσεως μέρους αὐτῶν».⁸ Ἀνάμεσά τους καὶ τὸ δηλούμενο ὡς «ΧΕΙΡΟΓΡ. ΙΑ'», που ταυτίζεται μὲ τὸ χειρόγραφο Κ 4 τῆς Γενναδείου.

Τὸ χειρόγραφο παρέμενε στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου ὡς τὸ 1871. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὼς πληροφορήθηκε γιὰ τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ, ζήτησε ἀπὸ τὸν κάτοχό του, τὸν Παῦλο Λάμπρο, νὰ τὸ μελετήσει. Τὸν ἐνδιέφερε, διότι ἐτοίμαζε τὴ μελέτη του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», ἡ ὁποία θὰ δημοσιευτεῖ στὴν *Πανδώρα* τὸ 1871, καὶ τὸ χειρόγραφο περιεῖχε βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο. Ὁ Οἰκονόμος σημείωσε στὸ δημοσίευσμά του πὼς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀντλήσε «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτᾶν Μεχμέτη”... Εὐρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν... Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ, ὅπερ εἶδομεν πρῶην παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡμῶν φίλῳ Π. Λάμπρῳ».⁹ Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο βρισκόταν ὡς τὸ 1871 στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου.

Ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος εἶχε ἐντοπίσει —πιθανότατα καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ— ὅτι ὁ Π. Λάμπρος διέθετε τὸ χειρόγραφο αὐτό, καὶ τὸ 1866 διατύπωνε τὴν ἐπιθυμία νὰ τὸ ἀποκτήσει. Σὲ μιὰ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴ Βιέννη, μὲ ἡμερομηνία 29 Μαρτίου 1866, πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο γράφει: «Καὶ ἐπειδὴ περὶ Δαπόντε ὁ λόγος, ποῖαν σπουδαιότητα ἔχει τὸ χειρόγραφον τοῦ Λάμπρου; ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὸ ἀγοράσῃ τις».¹⁰

8. *Πανδώρα* 9 (1859), 447.

9. Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμος, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», *Πανδώρα* 22 (1871), 314.

10. Νίκα Πολυχρονοπούλου-Κλαδᾶ, *Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος (1839-1902)*.

Τὸ χειρόγραφο τὸν ἐνδιέφερε γιὰ δύο λόγους: ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ἀλλὰ κυρίως διότι περιεῖχε τὶς «Δακτικὲς Ἐφημερίδες», ἔργο ποὺ ἀναφερόταν στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ προγόνου του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Θεωροῦσε ὅμως πῶς ὁ Λάμπρος, διακεκριμένος νομισματολόγος ἀλλὰ καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων, ἦταν «ἀδιακρίτως ἀκριβός».¹¹ Φαίνεται ὡστόσο πῶς τελικὰ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπέκυψε στὸν πειρασμὸ —καθὼς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου πληροφορήθηκε ὅτι τὸ χειρόγραφο περιεῖχε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν πρόγονό του Ἀλέξανδρο— καὶ ἔτσι τὸ χειρόγραφο πέρασε στὴ βιβλιοθήκη του. Αὐτὸς ἦταν ἄλλωστε ποὺ θὰ τὸ παραχωρήσει στὸν Κωνσταντῖνο Σάθα καὶ στὸν Émile Legrand.

Ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεώργιου Μαυροκορδάτου φαίνεται πῶς ἀπέκτησε τὸ χειρόγραφο ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς, γιὰ νὰ περιέλθει, μαζὶ μὲ ἄλλα 31 ἀκόμα χειρόγραφα ἀπὸ τὴ συλλογὴ του, στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.¹²

IV

Μὲ γνωστὴ πλέον καὶ προσιτὴ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε ἡ ἔκδοση τοῦ «Χρονογράφου», μποροῦμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα ποὺ εἶχαν ἀνακύψει ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ νὰ ἐλέγχουμε τὶς ὑποθέσεις ποὺ εἴχαμε διατυπώσει τόσο γιὰ τὴν πατρότητα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν αὐτουργία τῆς πνευματικῆς ἰδιοποίησης τοῦ ἔργου.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν πῶς ὁ Σάθας ἐξέδωσε πιστὰ τὸ κείμενο ποὺ βρῆκε ἀντιγραμμένο στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε. Οἱ εἰκασίες ποὺ εἴχαμε διατυπώσει γιὰ τὴν «ἀθωότητα» τοῦ Σάθα ἐπιβεβαιώνονται καὶ τώρα εἴμαστε βέβαιοι πῶς ὅλες τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο τὶς ἐπέφερε ὁ Δαπόντες. Ὅπως εἴχαμε ὑποθέσει, πρόθεσή του δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντας, σιωπηρὰ ἔστω καὶ κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κά-

¹⁰ Ὁ σχολιαστής, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του, Ἀθήνα 1996, σ. 123.

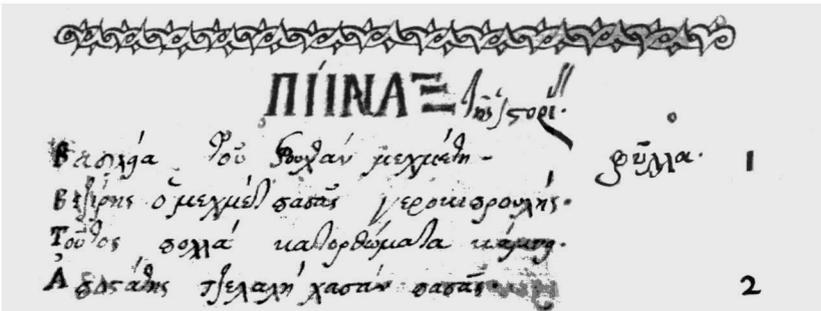
¹¹ Στὸ ἴδιο, σ. 117.

¹² Ἐνα ἄλλο μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ πέρασε στὸ Μουσεῖο Μπενάκη: ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα αὐτὰ ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε ποὺ περιέχει τὶς «Δακτικὲς Ἐφημερίδες»· γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ βλ. περισσότερο πρὶν κάτω, στὴν ἐνότητα V. Γιὰ τὸν Δαμιανὸ Κυριαζῆ (1890–1948) καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη βλ. ὅσα δημοσιεύτηκαν στὸ ἐντυπο *Τὰ Νέα τῶν φίλων* [τοῦ Μουσείου Μπενάκη], Ὀκτώβριος–Δεκέμβριος 1985, σ. 19 κ.έ.

ποια λεκτικά ή πραγματολογικά στοιχεία στα όποια ο συγγραφέας του έργου είχε, κατά τη γνώμη του, αστοχήσει. Όπως δείχνουν οι συγκεκριμένες επεμβάσεις του, πρόθεσή του ήταν να ιδιοποιηθεί το κείμενο του Ραμαδάνη, αρχίζοντας από το σημείο που πρόδιδε ότι το έργο είχε συνταχθεί σε προγενέστερη εποχή.

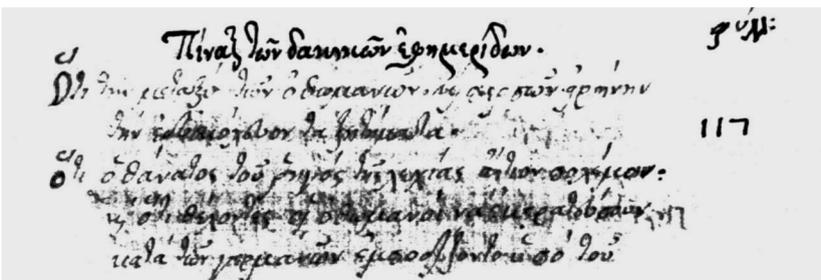
Όσο για την αλλαγή του τίτλου, για το πώς η «Ιστορία τῶν συμβάντων» έγινε «Χρονογράφος», ή απάντηση υπάρχει στο ίδιο το χειρόγραφο: τὰ ἀκόλουθα κωδικολογικά στοιχεία δίνουν τὴ λύση στὸ αἴνιγμα.

Ὁ Δαπόντες ἐγκαινίασε τὸ χειρόγραφό του μὲ ἕναν ἐκτενὴ πίνακα περιεχομένων, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει στὸ φ. Γ' μὲ τὴν ἐπιγραφή «Πίξιναξ», ὅπου

Χφ Γεναδείου, Κυριαζή 4, φ. Γ'

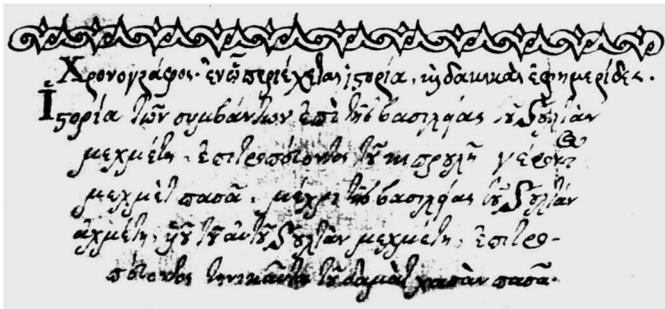
καταγράφονται τὰ περιεχόμενα καὶ τῶν δύο ἔργων πού περιέχονται στὸ χειρόγραφο. Κάποιος μεταγενέστερος χρήστης θέλησε νὰ διακρίνει τὰ περιεχόμενα τῶν δύο ἔργων· πλὴν λοιπὸν στὴ λέξη «Πίναξ» συμπλήρωσε «τῆς Ἱστορίας», ἐνῶ ὅταν ἀρχίζαν τὰ περιεχόμενα τοῦ δευτέρου ἔργου ἔγραψε στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. VII: «Πίναξ τῶν δακικῶν ἐφημερίδων». Ὡς ἐδῶ

Χφ Γεναδείου, Κυριαζή 4, φ. VII'

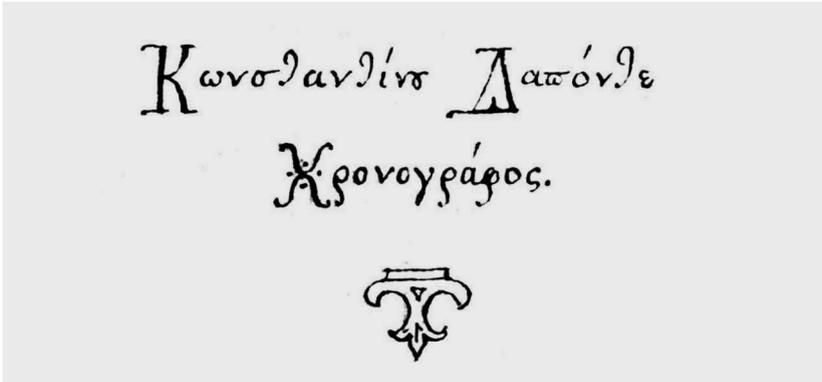
καμία ἀναφορὰ στὸν ὄρο «Χρονογράφος». Μετὰ τοὺς πίνακες, στὴ σ. 1, ἄρχιζε τὸ κείμενο τοῦ πρώτου ἔργου· ὁ τίτλος του, γραμμένος μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ» καὶ στὴ σ. 115 ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου ἔργου: «Δακικαὶ ἐφημερίδες, ἧτοι συμβεβηκότα τετραετοῦς μάχης Ὀθωμανορρώσσων, πρὸς δε καὶ Ἀουστριακῶν, μέχρις ἔτους 1739, συλλεχθέντα ἀπὸ τε πρωτοτύπων γραμμάτων, καὶ αὐτοπτῶν ἀυλικῶν τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, αὐθεντεύοντος Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου, παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ ἐκ νήσου Σκοπέλου, δευτέρου γραμματικοῦ τῆς αὐτοῦ Ὑψηλότητος, καὶ κοισσούλου τῶν Ἰγγλέζων».

Ὁ μεταγενέστερος κάτοχος τοῦ χειρογράφου, ἐκεῖνος ποὺ εἶχε θελήσει νὰ διακρίνει τοὺς πίνακες περιεχομένων συμπληρώνοντας μὲ τὸ χέρι του συνοπτικὰ τοὺς τίτλους στοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦσε καθένας, εἶχε ἀκόμα μία πρωτοβουλία: θέλησε νὰ προσδιορίσει τὰ δύο ἔργα μὲ μιὰ ἐπιγραφή ἐνδεικτικὴ τοῦ περιεχομένου τους. Ἐγγραψε λοιπὸν στὴ σ. 1, ἀνάμεσα στὸ διακοσμητικὸ ἐπίτιτλο ποὺ εἶχε σχεδιάσει ὁ Δαπόντες καὶ στὸν τίτλο τοῦ πρώτου ἔργου, τὴν ἐπιγραφή: «Χρονογράφος, ἐν ᾧ περιέχεται Ἱστορία, καὶ δακικαὶ ἐφημερίδες». Κάποιος ἄλλος κάτοχος πρόσθεσε ἕνα λευκὸ φύλλο πρὶν ἀπὸ τὴ σ. 1 —τὸ φύλλο ποὺ ἔχει ἀριθμηθεῖ ὡς φ. XLVI— καὶ σημείωσε σὲ αὐτὸ μὲ κόκκινη μελάνη τὴν ἐπιγραφή «Κωνσταντίνου Δαπόντε Χρονογράφος». Τὸ πρῶτο λάθος εἶχε μόνις συντελεστεῖ: ἡ προσγραφή καὶ τῶν δύο ἔργων στὸν Δαπόντε. Θὰ ἀκολουθήσει ὅμως ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους καὶ ἄλλο: ἡ λέξι «Χρονογράφος», ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὸν

Χφ Γεωαδείου, Κυριαζή 4, σ. 1

ιστορικό χαρακτήρα και τῶν δύο ἔργων, θὰ ἀποδοθεῖ μόνο στὸ πρῶτο, τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ἡ ὁποία θὰ συνδεθεῖ πλέον ὀριστικά μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε καὶ μὲ τὸν τίτλο «Χρονογράφος».

Χρ Γενναδείου, Κυριαζή 4, φ. XLVI^ε

Ἄς σημειώσουμε πάντως πῶς ὁ πρῶτος τοῦ εἶδε τὸ χειρόγραφο τὸν 19ο αἰώνα καὶ μᾶς ἔδωσε τὶς πρῶτες πληροφορίες, ὁ Χριστόφορος Φιλητάς, ἦταν προσεκτικός καὶ ἀπέδωσε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» σὲ ἀνώνυμον συγγραφέα», τὸν ὁποῖο διέκρινε ἀπὸ τὸν «συγγραφέα τοῦ Δευτέρου μέρους [τοῦ χειρογράφου] Κωνσταντῖνον Δαπόντε». ¹³ Δὲν ἔδειξαν ὅμως τὴν ἴδια προσοχὴ καὶ οἱ ἐπόμενοι μελετητὲς τοῦ χειρογράφου.

Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἦταν ὁ πρῶτος τοῦ δημοσίευσε —στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο— τὴν ἄποψη πῶς ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἦταν ἔργο τοῦ Δαπόντε. Περιγράφοντας τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλήσε τὶς πληροφορίες του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο σημειώνει: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτᾶν Μεχμέτη” κλπ. ἦν συνέγραψεν ὁ μακαρίτης Δαπόντες. Εὔρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν τούτου Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ...». ¹⁴ Ἀλλὰ καὶ ὁ Σάθας δὲν ἔδωσε σημασίαν στὴν προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ Φιλητᾶ γιὰ τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ πρώτου ἔργου ἦταν διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν δηλούμενο ρητᾶ στὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» Κωνσταντῖνο Δαπόντε. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Legrand, ὅχι μόνο προσυπέγραψε τὸ λάθος τῶν δύο Ἑλλή-

13. Πανδώρα 9 (1858), 446.

14. Πανδώρα 22 (1871), 314.

νων συναδέλφων του, ἀλλὰ διέκρινε καὶ φιλολογικοῦ τύπου ἐνδείξεις ποὺ ἐπικύρωναν τὴν ἀπόδοση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» στὸν Δαπόντε.

Συμπέρασμα: ἡ πρόθεση τοῦ Δαπόντε νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη δὲν ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον ποτέ ρητὰ· δὲν συμπεριέλαβε τὸ ἔργο στὸν κατάλογο τῶν συγγραφῶν του, τὴν «Εἰδήσιν» ὅπως τὸν ὀνόμασε, μολονότι τὸν ἐνημέρωνε σχολαστικά,¹⁵ οὔτε σημείωσε σὲ κάποιον σημεῖο τοῦ ἔργου τὸ ὄνομά του, πράγμα ποὺ ἔκανε στὴν προμετωπίδα τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων». Ὅμως τὶς ἀπαιτούμενες προσαρμογὲς τοῦ κειμένου τὶς ἔκανε· αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ πρόθεση ὑπῆρχε καὶ μπόρεσε νὰ στεριώσει στὸ ἔδαφος τῆς ἀπροσεξίας τῶν μεταγενεστέρων καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ μὲ τρόπο πανηγυρικό, καθὼς μελετητὲς ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» τοῦ πρόσθεσαν ἕναν ἀκόμα τίτλο στὴν οὔτως ἡ ἄλλως πλουσιώτατη συγγραφικὴ του δράση.

V

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἂς ἐπανέλθουμε στὸ ἔργο «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», στὸ ὁποῖο σημείωσε ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες ρητὰ τὸ ὄνομά του. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου αὐτοῦ Ἐ. Legrand εἶχε ὑπόψη του, ὅπως εἴπαμε, καὶ ἕνα δευτέρου χειρόγραφο, αὐτόγραφο καὶ αὐτὸ τοῦ Δαπόντε, ποὺ περιεῖχε τὸ ἴδιο ἔργο. Εἶχε περιέλθει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ μεγάλου λογοθέτη τοῦ Πατριαρχείου Σταυράκη Ἀριστάρχη, ὁ ὁποῖος τοῦ τὸ παραχώρησε νὰ τὸ μελετήσῃ, ὅταν πλέον εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἐκτύπωση τοῦ κειμένου τῶν «Ἐφημερίδων» μὲ βάση τὸ χειρόγραφο Μαυροκορδάτου.¹⁶ Ὁ Legrand ὥστόσο συνέκρινε τὰ δύο χειρόγραφα — ὑποστήριξε μάλιστα πὼς τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἀριστάρχη ἦταν τὸ «πρόχειρο» τῆς τελικῆς μορφῆς ποὺ περιέχεται στὸ χειρόγραφο Μαυροκορδάτου— καὶ στὴν Εἰσαγωγή τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων» δημοσίευσε τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου Ἀριστάρχη καὶ σχόλια ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τῶν κειμένων ποὺ παρέδιδαν τὰ δύο χειρόγραφα.¹⁷ Καὶ αὐτοῦ ὅμως τοῦ χειρογράφου δὲν γνωρίζαμε τὴν τύχη. Ἡ περιγραφή ὥστόσο ποὺ εἶχε δώσει ὁ Legrand διευκόλυνε καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν τὸν ἐντοπισμὸ καὶ τὴν ταύτισιν.

Πρόκειται γιὰ χειρόγραφο ποὺ πέρασε καὶ αὐτὸ στὰ χεῖρα τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ καὶ ποὺ σήμερα ἀπόκειται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου

15. Περισσότερα γιὰ τὸν κατάλογο αὐτὸ τῶν ἔργων του καὶ τὴ χειρόγραφη παράδοση του βλ. στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ὅ.π., σ. 32–33.

16. Ἐ. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. X.

17. Τὶς διαφορὰς ποὺ ἐνότισε ἀνάμεσα στὰ δύο χειρόγραφα τὶς παρέθεσε ἀναλυτικὰ στὸν Πρόλογό του, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, Παρίσι 1880, σ. XII–XXIX.

Μπενάκη, με τὸν ἀριθμὸ 1 στὴ «συλλογὴ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ».¹⁸

Τὸ χειρόγραφο εἶναι χαρτῶο, τοῦ 18ου αἰώνα, διαστάσεων 209×154 χιλ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ φ. V+σ. 54+φ. 2 λευκά+σ. 8+σ. 392+φ. 16 χ. ἄ.σ. 600+φ. II. Τὸ χειρόγραφο ἔχει διαφορετικὴ δομὴ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου. Τὸ πρῶτο μέρος του περιέχει δύο ἔργα ποὺ ἀναφέρονται στὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο: πρόκειται γιὰ μιὰ βιογραφία τοῦ ἡγεμόνα ἀδελφοῦ συγγραφέα, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι ἄλλος, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Legrand, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Δαπόντε.¹⁹ Ἀκολουθοῦν δύο λευκὰ φύλλα καὶ στίς σ. 1-6 ἓνα ἔμμετρο ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου πάλι γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο.²⁰ Στὸ δεύτερο μέρος περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες»: τὸ κείμενό τους ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ σ. 8 ὡς τὴ σ. 391, παρεμβάλλονται 16 φύλλα χωρὶς ἀρίθμηση, ποὺ περιέχουν τὸν πίνακα τῶν γεγονότων τοῦ ἔτους 1739 (αψλθ'), καὶ τὸ ἔργο ὁλοκληρώνεται στὴ σ. 599.

Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ δύο παρατηρήσεις ποὺ προκάλεσε ἡ αὐτοψία τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ. Ἡ πρώτη: πρὶν ἀπὸ τὸν Σταυράκη Ἀριστάρχη τὸ χειρόγραφο πέρασε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ. Τὸ γεγονός ἐστὶ τὸ ἐγκώμιο τοῦ Δράκου Σούτζου καὶ τρεῖς συμπληρώσεις, στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ πίνακα περιεχομένων ποὺ παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα. Ἡ δεύτερη, συνακόλουθη τῆς πρώτης: ὁ λόγιος αὐτὸς Κωνσταντινουπολίτης φαίνεται πὼς διέθετε στὴ βιβλιοθήκη του αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Δαπόντε, ὅπως καὶ σὲ ἄλλη περίπτωση εἴχαμε διαπιστώσει.²¹

ΜΑΧΗ ΠΑΤΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

18. Ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ δώρησε στὴ Γεννάδειο δώρησε τὸ 1953 δεκαοκτὼ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη.

19. Ἐ. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. XXIX. Τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει στίς σ. τλε'-τνβ' μὲ τὸν τίτλο «Σημειώσεις εἰς τὸν βίον Κωνσταντῖνου Μαυροκορδάτου».

20. Καὶ αὐτὸ τὸ κείμενο τὸ δημοσιεύει ὁ Ἐ. Legrand, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. υμγ'-υμζ'.

21. Ἐπρόκειτο γιὰ τὸ χειρόγραφο Paris. Suppl. Gr. 1375, αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ποὺ σώζει τὸ ἔργο «Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας ἀνελλιπῆς, καὶ λεπτομερῆς, συλλεχθεῖσα καὶ στιχορρηθεῖσα παρὰ Κωνσταντῖνου Δαπόντε τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου» βλ. Μάχη Παῖζη-Ἀποστολοπούλου, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. Gr. 1375», *Ἑλληνικά* 49 (1999), 68-69.